

Міністерство освіти і науки України
Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка
Луганський інститут післядипломної педагогічної освіти
Луганська обласна організація Української спілки краєзнавців
Луганське обласне об'єднання Всеукраїнського товариства „Просвіта” імені Тараса Шевченка
Луганський відділ Українського Географічного товариства
Газета „Краєзнавство. Географія. Туризм”

Регіональні географічні дослідження України та суміжних територій

Присвячена 70-річчю утворення кафедри географії Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка

27 – 29 листопада 2006 року

Луганськ – 2006

УДК 913.001.5 (477)

ББК 65.049 (4Укр)

Р 32

Рецензенти:

Жадан О. І. – кандидат географічних наук, завідувач відділу координації діяльності навчальних закладів Управління освіти Луганської обласної державної адміністрації;

Кошелева Г. Б. – кандидат економічних наук, старший співробітник відділу оплати праці та соціального забезпечення населення НДІ соціально-трудових відносин Мінпраці України

Р 32 **Регіональні географічні дослідження України та су територій:** Збірник наукових праць / Відп. ред. Ю. О. Кисельова. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 220 с.

Редакційна колегія:

доктор геогр. наук П. Г. Шищенко, доктор геогр. наук Г. І. Діброва,
доктор геогр. наук А. І. Доценко, кандидат геогр. наук, доктор геогр. наук Л. І. Зеленська, доктор геогр. наук Ж. М. Матвіїшина,
доктор геогр. наук О. О. Кисельова, кандидат геогр. наук Ю. О. Кисельова

Збірник присвячено актуальним проблемам регіонів природничо-наукових та суспільствознавчих географічних досліджень України та територій суміжних областей Російської Федерації. У збірнику знайшли висвітлення деякі питання теоретичної географії.

Тексти подаються мовою оригіналу
та в редакції авторів

УДК 913.001.5

ББК 65.049

*Рекомендовано до друку вченою радою
Луганського національного педагогічного університету
імені Тараса Шевченка
(протокол № 4 від 24.11.2006 р.)*

© Колектив авторів

© Альма-матер, 2006

областях. Середній рівень освіти зайнятих у сільському господарстві спостерігається у регіонах Північно-Західного і Подільського суспільно-географічних районів.

Підвищувати рівень освіти зайнятих у сільському господарстві необхідно, насамперед, у регіонах Карпатського, Північно-Західного, Подільського районів. У Волинській, Чернівецькій, Закарпатській, Івано-Франківській областях доречним є збільшення охоплення населення освітою і підвищення її якості на основі інтенсивного шляху розвитку навчальних закладів аграрного напрямку.

Найвищий рівень освіти зайнятих у промисловості відзначений у високоіндустріалізованих регіонах України: у Дніпропетровській (за даними Держкомстату України – 528 осіб мають вищу (неповну, базову, повну) освіту у розрахунку на 1000 зайнятих у промисловості), Одеській (481), Київській (478), Донецькій (475) і Харківській (473) областях; найнижчий рівень освіти зайнятих у промисловості спостерігається у Закарпатській (305 осіб з вищою освітою у розрахунок на 1000 зайнятих у промисловості), Чернівецькій (322), Рівненській (342), Житомирській (350) та Івано-Франківській (383) областях.

В регіонах Центрального, Північно-Східного, Подільського суспільно-географічних районів спостерігаються нижчі за середні рівні освіти зайнятих у промисловості; у Причорноморському районі – вищий за середній в країні рівень освіти зайнятих у промисловості.

В цілому між рівнем освіти зайнятих у промисловості і рівнем розвитку промислового виробництва у регіонах України існує прямий взаємозв'язок. Найвищі рівні освіти зайнятих у промисловості відмічаються у високоіндустріалізованих регіонах; найнижчі – у регіонах із слабкою диверсифікацією структури і низьким рівнем розвитку промисловості. Підвищувати рівень освіти зайнятих у промисловості необхідно, насамперед, у Закарпатській, Чернівецькій, Івано-Франківській, Рівненській і Житомирській областях.

Важливим чинником, який гальмує накопичення інтелектуального потенціалу України, є *суб'єктивний*: тіньова економіка, непрозорість доступу до правдивої звітної інформації, недостатність статистичної інформації або її відсутність практично паралізує можливість функціонування якісних інтелектуальних ресурсів.

Накопичення інтелектуального потенціалу – це не лише єдина можливість для нашої держави зайняти у глобалізованому світі гідне місце, це основа зростання регіонів, депресивних районів, локальних центрів і пунктів країни.

І. Копистянська Х., Цапок С., Бідак С. Дослідження зовнішньоміграційних установок інтелігенції в контексті розвитку інтелектуального потенціалу: Вісник Соціогуманітарні проблеми людини. – №1. – 2005.

Н.В. Моштаківа, магістр,

В.І. Єфіменко, доц., к.с.н.

Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка

ФАКТОРИ ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ НАСЕЛЕННЯ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Предметом політичної географії як складової суспільної географії є просторова (територіальна) організація політичної сфери суспільства. Однією із складових цієї сфери є політична поведінка населення, що визначається українськими політологами як „взаємодія суб'єкта з політичною реальністю, яка охоплює його дії та орієнтації щодо політичної практики” [3, 4]. В основі мотивації політичної поведінки населення можуть лежати такі передумови, як біологічні, психологічні, світоглядні, духовні, тощо. Політична поведінка населення впливає на формування національної свідомості, загальнонаціонального менталітету та розуміння соціально-економічного становища в країні і в її окремих регіонах.

Виявляється політична поведінка населення через політичну свідомість та політичну культуру, які тільки формуються в нашій державі і мають значні територіальні відмінності. Одним із завдань політичної географії є, на нашу думку, виявлення територіальних відмінностей в політичній поведінці населення та виявлення й аналіз факторів, що на неї впливають.

Політична поведінка населення області характеризується високим рівнем зорієнтованості на Росію. Значну роль у цьому політичному уподобанні населення має географічне положення Луганської області, розташованої на крайньому сході України. На півночі, сході, півдні межі області збігаються з державним кордоном України та мають протяжність понад 800 км. Через територію Луганщини проходять транзитні магістралі (залізничні та автомобільні дороги, трубопроводи), які сполучають Україну з Росією та наближають її до ринків збуту.

Значний вплив на політичну поведінку населення області має історико-географічний фактор, а саме історичні передумови формування території Луганської області. Сучасна територія області розташована поблизу кордонів стародавньої Київської Русі-України. На цій території спочатку оселялися кочовики, займаючись землеробством та переходячи до осідлого способу життя, та руське населення, утворюючи перші руські поселення. Швидкі темпи розвитку промислового виробництва у ХІХ ст. призвели, по-перше, до збільшення частки робітників за рахунок селян свого краю та, по-друге, до збільшення питомої ваги росіян у загальній чисельності населення Луганщини. Наприклад, згідно з переписом населення 1897 р. у

Слов'яносербському повіті українці становили 50,7% населення, а росіяни – 45,4%. Північно-східна частина краю входила до Донецького та Луганського округів і була заселена донськими козаками, що являли собою субетнос росіян.

Періоди індустріалізації 30 – 40-х років та розширення промислового будівництва 50 – 70-х років ХХ ст. сприяли зростанню рівня багатонаціональності населення області за рахунок збільшення чисельності робітників з усіх республік Радянського Союзу і перш за все росіян, при чому дедалі виразнішим ставало етнічне розмежування: українське село і російське місто.

Історія розвитку території зумовила особливості етнічної структури населення області, а саме:

- а) багатонаціональність (в області проживає понад 100 національностей);
- б) високу питому вагу двох етнічних груп (українців і росіян).

Питома вага українців в Луганській області складає 58% за рахунок високої частки цієї етнічної групи на північному заході та півночі області (від 68% до 93%). Питома вага росіян (39%) складається через їх високу питому вагу в містах центральної частини Луганщини та південних і східних районів області (від 59% до 56,1%) [2,44]. Саме на цих територіях основною рисою політичної поведінки населення є орієнтація на Росію. Усі інші національності - білоруси, татари, вірмени, молдовани, болгары та інші складають лише 3% від населення області і впливу на політичну ситуацію практично не мають.

На нашу думку, одним із факторів політичної поведінки населення Луганської області є його віковий склад. Демографічна ситуація області характеризується не лише постійним зменшенням загальної чисельності населення (з 2866,9 тис. осіб у 1881 році до 2400 тис. у 2005 році), а й скороченням питомої ваги населення молодшої вікової групи та відповідним збільшенням частки населення старшого віку (25% проти 23,8% в Україні) [2].

Питома вага населення цього віку коливається від 22,3% у Луганську до 31% у Новоайдарському районі. Висока частка людей старшого покоління спостерігається в Антрацитівському, Первомайському, Кіровському районах (понад 25%), в містах Брянка, Кіровськ, Стаханів (до 38%). Для цієї групи населення характерні виразна орієнтація на Росію та надання переваги соціально-економічним цінностям радянського періоду (майнова рівність, право на одержання благ, однопартійна система). Крім того, населення цієї вікової категорії має порівняно низький рівень освіченості, і тому не може критично осмислити політичну інформацію, реально оцінити та спрогнозувати наслідки свого політичного вибору.

Питома вага працездатного населення в області є значною і складає 59,9 %. Основна частина зайнятого населення краю працює в промисловості (44,3 %). Найбільшою часткою робочого населення відзначаються Лутугінський, Попаснянський, Краснодонський, Свердловський та Лисичанський райони. В політичній поведінці цієї частини населення переважають політичні та соціально-економічні цінності робітничого класу (наприклад, психологія колективізму). Ця частка населення підтримує центристські та лівоцентристські політичні сили [5,76]. Певна частина населення області цього віку стала аполітичною, бо реструктуризація вугільної й інших галузей промисловості сприяла адаптації робітничого класу до нових форм праці та організації виробництва і змусила людей покладатися лише на себе.

Питома вага населення, зайнятого в сільському господарстві, складає 6,4 % [6,295]. Психологія та вікова структура сільського населення, умови праці та система розселення сприяють проявленню у цього населення таких рис, як індивідуалізм, збереження стандартів соціально-економічної поведінки (консерватизм мислення, схильність до стереотипів поведінки), тому в своїй поведінці це населення підтримує ліві політичні партії з їх поглядами.

Одним із факторів політичної поведінки населення є система розселення. Область має високий рівень урбанізації (у 2005 році питома вага міського населення становила 86,3 %) [6,206]. Урбанізація сприяла ліквідації традицій, старих норм та способу життя населення. Основна частина міського населення проживає в обласному центрі та містах обласного підпорядкування. В них висока частка підприємців, інтелігенції та осіб з вищою освітою, що мають свій бізнес, тому політичні погляди населення цих міст різноманітні: від правоцентристських до ліберальних. Населення цих міст політично активніше і в період виборів 2002, 2004 років значний процент електорату голосував “проти всіх”, таким чином виявивши свої політичні погляди.

Така поведінка населення пояснюється його зубожінням (майже 30 % людей живуть за межею бідності). За індексом людського розвитку область займає 27 місце в Україні (в тому числі за рахунок низьких показників демографічного розвитку, умов проживання, стану та охорони здоров'я, екологічної ситуації тощо) [4].

Таким чином, можна зробити висновки:

- а) політична поведінка населення Луганської області змінюється з північного заходу на південь і від центру до периферії;
- б) в політичній поведінці населення переважає ідейна та електоральна орієнтація на Росію;
- в) провідним фактором формування політичної поведінки є історико-географічний, похідним від якого виступають інші фактори, що розвивалися на його основі.

Політична поведінка населення проявляється в повсякденному житті населення і особливо під час виборів. У молодій українській державі триває процес формування політичної поведінки та культури населення, але він відбувається стихійно. Тому у формуванні політичної поведінки важливо виробити регіональну політику з урахуванням політичних інтересів суспільства та особливостей регіонів, а також її реалізувати. Це допоможе стабілізації політичної ситуації як в цілому по Україні, так і в окремих її регіонах.

1. Волинський А. *Ідеологічна структуризація суспільних політичних інтересів* // *Політ. Менеджмент.* – 2004 - № 5 (8). – С. 71-81. 2. *Населення України, 2004 рік / демографічний щорічник / Відп. за вип. Стельмах П.М.* -К.: Державний комітет статистики, 2005. – С. 396. 3. *Політичний енциклопедичний словник.* / За ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Генеза, - 2004. – С. 734. 4. *Регіональний людський розвиток: статистичний бюлетень Держкомстату України.* – К.: 2005. – 34 с. 5. *Сіра С.К. Україна партійна. Політико-географічний вимір / Відп. за вип. Кравчук М.* / - К.: Світ - Успіх, 2005 – 136 с. 6. *Статистичний щорічник Луганської області за 2005 рік.* Ч. 1, Ч. 2. - Луганск, 2006.

Д.О. Некрилов, асп.

Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова

СІНЕРГЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ РОЗСЕЛЕННЯ

Залежно від ступеня узагальнення усі методологічні принципи та методи наукових досліджень поділяються на філософські, загальнонаукові, конкретно-наукові. До головних філософських методологічних концепцій відносять діалектику та синергетику.

Дотепер головні принципи діалектики – руху і розвитку, взаємозв'язку явищ і процесів, всебічності розгляду предмету дослідження, а також її закони і категорії – виконували методологічну роль у процесі пізнання в соціально-економічній географії [5].

Але сучасний етап розвитку географічної науки потребує використання наряду з діалектичними принципами синергетичних підходів.

До базових положень синергетичної методологічної концепції відносяться такі принципи: гомеостатичність (система підтримує постійність внутрішнього середовища), ієрархічність (довготривалі змінні підпорядковують собі короткотривалі), нелінійність, неврівноваженість, незамкненість, динамічна ієрархічність, спостережність [4].

Останні два принципи охоплюють також низку менших похідних принципів: додатковості, відповідності, кільцевої комунікативності та відносності до засобів спостереження [1, 2].

При дослідженні розселення методологічні принципи синергетики є надзвичайно корисними, оскільки дозволяють більш глибоко проаналізувати процес і явище розселення. У цьому можна переконатись, якщо подивитись на головні ознаки систем розселення: цілісність, усталеність функціонування систем, динамічність, ієрархічність [3]. Ці ознаки багато у чому повторюють базові положення синергетики.

Поселенська мережа за допомогою внутрішніх зв'язків підтримує власну гомеостатичність, утворюючи своєрідне напівзамкнене вічко. Якщо у дії зовнішніх чинників відбуваються зміни, то поселенська мережа буде змінюватися досить інерційно. Чим більш інтенсивною і потужною є дія чинника, тим більш революційні зміни будуть відбуватися у розселенні, але після припинення цієї дії система розселення буде намагатися стабілізуватися.

Розглядаючи систему розселення не можна ігнорувати її цілісність – на будь який чинник система реагує як єдине ціле. Наприклад, якщо вступає у дію адміністративний чинник у вигляді тієї чи іншої реформи, то система трансформується у відповідності до тих умов, які складаються після втілення цієї реформи у життя: мережа поселень при цьому може скорочуватися або розширюватися, поселення можуть набувати іншого статусу (міста, селища міського типу, села), або можуть бути взагалі позбавлені статусу поселення (наприклад, згідно з першими радянськими переписами до поселень належали залізничні станції, залізничні будки, роз'їзди тощо, які пізніше були позбавлені статусу поселень).

Усталеність функціонування системи розселення проявляється у тому, що майже за будь-яких умов зв'язки між поселеннями не порушуються при дії того чи іншого чинника, а можуть лише трансформуватися. Прикладом цього можуть слугувати зв'язки між Слов'яносербськом, Луганськом та іншими поселеннями Луганської області. Після того як статус головного адміністративного центру регіону перейшов від Слов'яносербська до Луганська, зв'язки між цими містами залишилися, але змінилася їх спрямованість; у той же час зв'язки між Слов'яносербськом та Іванівкою, Голубівкою, Калиновим змінилися – вони позбулися адміністративного змісту і стали лише територіальними та економічними.

Динамічність системи розселення є багатогранною. Так, при наявності вільної території система розселення проявляє тенденцію до розширення мережі поселень, набуваючи того чи іншого малюнку; коли обсяг вільної території суттєво скорочується, система починає активно розвиватися у напрямі збільшення або зменшення чисельності населення окремих поселень, трансформуючись у відповідності до умов часу.

Наслідком такої трансформації стає ієрархічність системи розселення, яка проявляється у формуванні систем різного рівня (локальних, куштових, субрегіональних, регіональних).

Ієрархічність в синергетиці розглядається як підпорядкованість короткотривалих процесів довготривалим, тобто якщо чинник буде діяти достатньо довго, то його дія стає умовою нормального функціонування поселенської мережі, а чинники, які діють досить короткий термін, будуть вносити лише